

KOCA RÂĞIB PAŞA MÜNŞEÂT'INDA NÂDİR ŞAH VE CAFERÎ MEZHEBİ TARTIŞMALARINA DAİR MEKTUPLAR

Hasan GÜLTEKİN*

Öz

18. yüzyılın önemli devlet adamlarından ve aynı zamanda şair ve yazarlarından olan Koca Râğıb Paşa, 1110/1699 yılında İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed olup şiirlerinde Râğıb mahlasını kullanmıştır. Bir Divan'ı ve değişik konularda kaleme aldığı yedi mensur eseri ve Münşeât'ı vardır. Devlet işlerinde gösterdiği üstün başarıları ile I. Mahmud'un dikkatini çekmiş ve Nâdir Şah'ın İran'da tahta çıktığı 1736 yılında başlayan Caferî mezhebi görüşmelerindeki birinci heyette görevlendirilmiştir. 1736 yılında yapılan bu görüşmelerin anlatıldığı Tahkik ve Tevfik adlı eserini de I. Mahmud'un emri üzerine kaleme almıştır. Caferî mezhebi ile ilgili görüşmeler karşılıklı heyetlerin gönderilmesi ile sonraki yıllarda da devam etmiş fakat antlaşma sağlanamamıştır. Bu makalede, Râğıb Paşa'nın Münşeât'ında yer alan Caferî mezhebi görüşmelerine dair kaleme aldığı iki telhis, bir name-i hümayun ve bir sadrazam mektubunun transkripsiyonlu metinleri verilerek tahlil edilmiştir. Tahlile göre, Nâdir Şah'ın Caferî mezhebi meselesini ve bu konuyla ilgili yazdığı mektupları, Osmanlı Devleti'ne karşı askerî bir taktik olarak kullandığı ve yapmak istediği fetihler için zaman kazanmak istediği ihtimali değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Koca Râğıb Paşa, Nâdir Şah, Caferî mezhebi, münşeât, mektup, 18. yüzyıl

LETTERS ABOUT NADIR SHAH AND DISCUSSION OF JA'FARI SECT IN THE KOCA RAGIP PASHA'S MUNSEAT

Abstract

Koca Ragıp Pasha is one of the most important statesmen of the 18th century and also an important poet and writer. His real name is Mehmed and he used the penname Ragib in his poems. He has a Divan and a Munseat and the seven prose works too, which he wrote on various subjects. Thanks to his outstanding achievements in government jobs, he attracted the attention of Mahmud I. and he was assigned in the first negotiations in 1736 on the adoption of the Ja'fari sect by the Ottoman Empire. He wrote these negotiations held in 1736 in his book named *Tahkik ve Tevfik* on the orders of Mahmud I. Negotiations on Ja'fari sect continued in the next years, mutual delegations were sent but agreement could not be achieved. Ragıp Pasha wrote two telhis and one name-i hümayun and one letter of grandvezir about discussion in Ja'fari sect. In this article, transcribed text of this letters of Ragıp Pasha that are

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Aydın/Türkiye, hgultekin@adu.edu.tr

DOI: 10.12973/hbvd.76.173

in the *Munseat* of Ragıp Pasha has been given and analysed. According to the analysis, Ja'fari sect issue and the letters he wrote on the subject were regarded to reveal the possibility that Nadir Shah wanted to use them as a military tactic to gain time against the Ottoman Empire and the conquests he wanted to do.

Keywords: Koca Ragıp Pasha, Nadir Shah, Ja'fari sect, munseat, letter, 18th century

1. Giriş

Defterhane kâtiplerinden Şevki Mehmed Efendi'nin oğlu ve asıl adı Mehmed olan Koca Râgıb Paşa, 1110/1698-99 yılında İstanbul'da doğmuştur. Râgıb mahlası ile tanındığı için Mehmed Râgıb veya Koca Râgıb olarak bilinir. Kendisi de babası gibi Defterhane kâtipliği ile başladığı memuriyet hayatında çok çeşitli yerlerde ve mevkilerde görev alarak sadrazamlık makamına kadar yükselebilmiş bir devlet adamı, şair, yazar ve âlimdir. Bürokrat, asker, mâliyeci, şâir, hattât, mûsikîşinas ve ilim adamı özelliklerine haiz olan Râgıb Paşa'ya mütefekkir mânâsını da çağrıştıran *Koca* lakabının uygun görülmesi yerindedir (Banarlı, 1971(1): 767). Devlet adamı olarak, devletin içinde bulunduğu zor durumlardan her seferinde bir çıkış yolu bulmasıyla kendini göstermiş, zekâ ve kabiliyeti ile de padişahın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Şair olarak devrinin sanat ekolünü en iyi şekilde temsil etmiş, atasözü niteliğiyle günümüze kadar dillerden düşmeyen hakîmâne tarzda yazdığı gazelleri ve beyitleriyle de adından söz ettirmiştir (Soysal, 2006). Arapça ve Farsça ile birlikte diğer ilimleri de genç yaşta tahsil etmiş bir ilim adamıdır. Münşeât'ının (Telhîsât)¹ elden düşürülmediği, dönemin kâtipleri için el kitabı mahiyetinde olduğu çoğu kaynakta bildirilmiş, Şeyh Gâlib bile bu eserin şöhretinin yaygınlığı nedeniyle ilgilileri tarafından ezbere bilindiğini söylemeden geçememiştir (Yorulmaz, 1998).

Çok hareketli yaşamı boyunca devlet işlerini en iyi şekilde yürütmesinin yanında bir *Divan*, Timurlenk ve Moğol Hanı Ebû Said Bahadır Han'ın iktidarlarının ilk dönemlerinden bahseden Abdürezzak Semerkandî'nin Farsça tarihinin tercümesi olan *Tercüme-i Matla'-ı Sa'deyn*, Mîrhand'in eserinin çevirisi mahiyetinde olan *Tercüme-i Ravzatü's-safâ*, Arapça, Farsça ve Türkçe olarak yazdığı risalelerden oluşan bir *Mecmûa*, *Sefinetü'r-Râgıb ve Definetü'l-Metâlib* adında muhtelif fen ilimlerinden bahseden Arapça bir eser, I. Mahmud devrinde 1736 yılında yapılan barış anlaşmaları ve Caferî mezhebi meselesi hakkındaki görüşmelerin anlatıldığı Osmanlı-İran ilişkilerine dair padişahın isteği üzerine yazdığı *Tahkîk ve Tevfîk*, aruz kurallarına dair yazdığı *Aruz Risâlesi*, *Belgrad Kalesi'nin* fethine dair bir *feth-nâme* ve Nabî'nin tamamlamadığı *Zeyl-i Siyer-i Nebevî'yi*² tamamlamak niyetiyle başlayıp sadece Huneyn Gazvesi ve Tâif Kalesi'nin fethinin anlatıldığı eksik ve muhtasar bir *Siyer Zeylinden* oluşan zengin bir yazı faaliyeti de bulunmaktadır. Ayrıca resmî ve hususî mektuplarının bulunduğu bir *Münşeât*'ı vardır. Edebî eserlerinin yanında ilim ve kültüre verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate değer bir eseri de kendi adıyla

yaptırılmış olduğu kütüphanesidir. 1176/1763 yılında vefat eden Koca Râğib Paşa, 64 senelik yaşamına çok sayıda edebî eseri ve devlet adamı olarak yaptığı onlarca başarılı işi sığdırmış biridir³.

Koca Râğib Paşa'nın Nâdir Şah'la (1736-1747)⁴ ilişkisi Bağdat defterdarlığına tayin edilmesinden sonra 1732 yılında devlet tarafından görevli olarak Herat'ta bulunan Nâdir Şah'a elçi olarak gönderilmesiyle başlamıştır. İnanla barış görüşmeleri esnasında da reisülküttab İsmail Efendi'nin tercümanlığını yapmış, dinî konulardaki derin bilgisi nedeniyle görüşmeler sonrasında sadaret mektupçuluğu görevine getirilmiştir. 1741 yılında reisülküttablığa getirildiğinde Osmanlı-İran arasında savaş durumuna sebep olan mezheb tartışmalarında savaş durumunun sona ermesi ve mezheb kavgalarının bitmesi amacıyla Caferî mezhebini beşinci mezheb olarak tanınması⁵ yönünde görüşler ileri sürdüğü için 1744 yılında reisülküttablıktan azledilmiştir. Azlinin ardından sırasıyla vezirlik rütbesiyle Mısır'a daha sonra Aydın muhassıllığı görevine ve sonrasında Rakka'ya gönderilmiş, Rakka ve Halep'te devlet adına önemli işler yaptığı için 1757 yılında sadrazamlığa tayin edilerek İstanbul'a dönmüştür.

2. Nadir Şah ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri

Koca Râğib Paşa hakkında verilen bu muhtasar bilgilerden sonra çalışmanın asıl bölümüne geçmeden, öncelikle Osmanlı Devleti ile Nâdir Şah arasında yapılan barış antlaşması ve bu antlaşma maddeleri arasında bulunan Caferî mezhebi ile ilgili maddelerin görüşülmesi meselesinin kronolojisini tespit edelim⁶. 1736 yılında Muga'n'da İran'ın ve bölgedeki aşiretlerin reislerinin, âlimlerinin ve ileri gelenlerinin Nâdir Şah'ın tahta çıkmasını talep etmeleri üzerine⁷ kendi aşiretinin ve önceleri aslen sünnî olan etrafındaki Türk soylu boyların⁸ da etkisi ile Safevî Devleti'nin dinî uygulamalarından ve Şii inançlarından vazgeçip Ehl-i sünnet akidelerini kabul etmeleri şartı ile Nâdir Şah, II. Tahmasb'ın oğlu 3 yaşındaki III. Abbas yerine tahta çıkmayı kabul etmiştir. Caferî mezhebinin⁹ İran'ın resmî mezhebi olması şartı ile istekleri kabul edilen Nâdir Şah, 8 Mart 1736'da büyük bir törenle İran şahı olarak tahta oturmuştur.

Uzun yıllar süren Osmanlı-İran çekişmelerine son vermek amacıyla I. Mahmud zamanında Nâdir Şah'ın tahta çıktığı 1736 yılında bir antlaşma yapılmasına karar verilerek Osmanlı Devleti tarafından Genç Ali Paşa, Muga'n'a elçi olarak gönderilmiştir. Nâdir Şah'ın elçisi Abdülbaki Han, barış antlaşması sırasında sınırların korunması ve şehbenderlik tayini gibi maddelerin yanında Nâdir Şah'ın tahta çıkışı sırasında İran'ın ileri gelenlerinden talep ettiği Ehl-i sünnet akidelerinin kabul gördüğünü ve Caferî mezhebinin İran'ın resmî mezhebi olarak seçildiği bildirmek ve bu meselenin de antlaşma maddeleri¹⁰ arasına konulduğunu ve bu durumun Osmanlı Devleti tarafından da kabulünün istendiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Genç Ali Paşa, dinî mahiyet arz eden bu antlaşmayı imzalamaya yetkisi olmadığını söyleyip

antlaşma şartlarını İstanbul'a bildirmek amacıyla yola çıkmak isteyince Nâdir Şah da Ali Paşa ile birlikte Abdülbaki Han'ın elçi başı olduğu Mirza Ebu'l-Kasım ve Molla Ali Ekber'in de bulunduğu heyetini antlaşma maddelerinin müzakeresi için İstanbul'a göndermiştir. Kapucubaşı Mustafa Ağa'nın mihmandarlığında Erzurum'dan İstanbul'a gelen Nâdir Şah'ın elçileriyle Reisülküttab İsmail Efendi ve onun tercümanlığı görevi verilen Cizye Muhasebecisi görevindeki Koca Râgıb Paşa, Beylikçi Mustafa Efendi, ulemadan Anadolu Kazaskeri Neyli Ahmed Efendi, Muhsinzade Abdullah Efendi eski Mekke kadısı Abdullah Efendi'den oluşan bir heyet görüşmelere başlamıştır. Uzun süren müzakerelerden sonra Caferî mezhebi ile ilgili maddelerin kabulü hariç antlaşma sağlanmıştır. Konunun tekrar görüşülmesi için Mustafa Bey, Halil Efendi, Abdullah Efendi ve Trabzon Valisi Mehmed Paşa'nın İran'a elçi olarak gönderilmesine de karar verilmiştir. Heyetle birlikte Nâdir Şah'a gönderilen I. Mahmud'un name-i hümayununda hac, esirler meselesi ve şehbender tayini maddelerinin kabul edildiği fakat şer'î mahzurlar bulunduğu için Caferî mezhebinin kabulü ve Caferîlere Kâbe'de rükn verilmesi maddelerinin kabul edilmediği bildirilmiştir. Hindistan seferine hazırlanan Nâdir Şah bunun üzerine antlaşmanın en önemli maddeleri olduğu için kabul edilmesi amacıyla tekrar Ali Merdan Han, Herat müftüsü Molla Muhammed Muhsin, Oğuz Ali Han, Muhammed Rahim Han ve Nazar Ali Han'dan oluşan ikinci heyeti Osmanlı elçileriyle birlikte İstanbul'a göndermiştir. Yine benzer görüşmeler yapılmış fakat adı geçen maddelerin kabulü konusunda anlaşma sağlanamamıştır. Nâdir Şah, Hindistan seferi dönüşünde tekrar Hacı Han'ın elçiliğinde İstanbul'a üçüncü bir heyet göndermiştir. Bu heyetle yapılan görüşmelerde de adı geçen maddeler konusunda anlaşma sağlanamamış ve durum Münîf Mustafa Efendi ve Nazîf Mustafa Efendi'den oluşan Osmanlı heyetinin götürdüğü bir name-i hümayunla Nâdir Şah'a bildirilmiştir. Adı geçen iki maddenin Osmanlı Devleti tarafından hiçbir şekilde kabulünün mümkün olmadığı defaten name-i hümayunlarla bildirilmesine rağmen Nâdir Şah bu isteklerinden uzun süre vazgeçmemiş ve iki devlet tekrar savaş durumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin adı geçen iki maddeyi kabul etmeyeceğini anlayan Nâdir Şah sonunda isteklerinden vazgeçtiğini bildirmiştir. Bu görüşmeler süresince çok sayıda elçi bu konunun görüşülmesinde görev almış, çok sayıda yazışma yapılmış ve I. Mahmud ile Nâdir Şah birbirlerine name-i hümayunlar göndemişlerdir. Bu görüşmelerin bir kısmında önemli görevler alan Koca Râgıb Paşa'da I. Mahmud'un emriyle bu görüşmelerin birinci grup heyetle yapılanlarını detaylarıyla anlatan *Tahkik ve Tevfik* adlı eserini kaleme almıştır¹¹.

3. Caferî Mezhebi Tartışmalarına Dair Mektuplar

Bu çalışmanın asıl amacı, Koca Râgıb Paşa'nın Münşeât'ındaki I. Mahmud döneminde Nâdir Şah'la Caferî mezhebi meselesi ile ilgili olarak yapılan bir kısım yazışmaların içerikleri hakkında bilgi vermektir¹². Koca Râgıb Paşa'nın bu görüşmelerdeki rolüne dair önemli tarihî vesikalar olması ve mektup metinleri alanımızı ilgi-

lendirmesi nedeniyle tahlil edilecektir. Münşeât'ta bulunan yazışmaların başlıkları, Münşeât'ı tertip eden Ahmed Nüzhet Efendi tarafından yazılmıştır. Başlıklar mektubun muhtevasına uygun olarak tespit edilmiş olmasına rağmen tam olarak içeriğini tavsif etmemektedir. Arşivlerde Nâdir Şah ve Caferî mezhebi konusunda çok sayıda yazışma vardır ancak Münşeât'ta bulunan yazışmaların Koca Râğib Paşa'nın bizzat kendisi tarafından kaleme alınan yazışmalardan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazışmalardan ikisi telhis, biri sadrazam mektubu ve biri de I. Mahmud'un name-i hümayunudur:

Nâdir Şâh-ı 'Âkıbet-tebâhdan Vürüd Eden Elçi-i Hân İle 'Uşde Olunan Meclisde Vukû' Bulan Mükâlemenîñ Telhîşidir başlıklı telhis¹³, Nâdir Şah'ın gönderdiği üçüncü grup elçileriyle 4 Nisan 1741 tarihinde yapılan görüşmelere ait olup Nâdir Şah'ın elçi başı Hacı Han'ın Caferî mezhebi konusundaki anlaşma maddesini tekrarlayarak kabul edilmesini talep ettiği görüşmeler hakkındadır. Bahariyye adlı köşkte Nâdir Şah'ın elçileriyle İmam-ı evvel Efendi, Es'ad Efendi ve Halil Efendi'nin mülakatlarını, iki devletin İslam düşmanlarına karşı ittifakının istendiğini, İran elçisinin Nâdir Şah tarafından belirlenen Caferî mezhebi ile ilgili iki maddedeki uyuşmazlığın ortadan kaldırılıp kabul edilmesini talep ettiğini ve Padişah'ın Nâdir Şah'a bu konuda vereceği cevap için durumun padişaha bildirilmesi amacıyla yazılan telhistir.

İslamiyet'i algılayış biçiminde iki devlet arasındaki farklılığın giderilmesi amacıyla Nâdir Şah tarafından önceden belirlenen beş maddelik antlaşmanın iki maddesinde uyuşmazlık olmuştu. Bu iki maddeyle ilgili olarak iki devletin elçileri defaten bir araya gelmiş ve maddelerde anlaşılması konusunda dinî ve siyasi münazaralar yapılmıştı. Osmanlı Devleti ile Nâdir Şah arasında teati olunan ve iki maddesi I. Mahmud tarafından kabul edilmeyen beş maddelik antlaşma ile ilgili olarak tekrar Bahariyye adlı köşkte Nâdir Şah tarafından gönderilen elçilerle İmam-ı evvel Efendi, Es'ad Efendi ve Halil Efendi bir araya gelmiştir:

“... fazîletlü İmâm-ı evvel Efendi ve Es'ad Efendi ve Halil Efendi dâ'ileri ma'iyetleriyle Bahâriyye nâm sâhilhânede İrân elçileriyle mülâkât ve ba'de icrâ'i r-rüsûm ba'zî dostâne ta'birât ile kelâma âgâz olunup ...”

Bu görüşmeye Koca Râğib Paşa'da bizzat katılmış ve İran elçilerine:

“... elçi-i Hân cenâblarıyla böyle bir meclise bizim dahı iştiyâkımız derkâr idi li'llâhi'l-hamdı ve'l-minne übbehetlü Şâh hâzretleriniñ devleteyn beyninde ve tâ'ifeteyn miyânında bu güne mücib-i te'ellûf ü ilti'âm olacağ hâlâtımñ ibkâ'ıyla cümle ehl-i İslâm'a tahmil-i minnet buyurmuşlardır. Kendüleriyle Devlet-i 'aliyye-i 'Osmâniyye'niñ dostluğdan gayrı ve muhâbbet ü meveddetden özge bir başka irâde vü niyyeti yokdur ve rûz-ı bürüz bu muşâfât u muvâlâtın te'ekküdü istihkâmı hâhîşindedir...”

diyerek Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı olan dostâne tavrını belirtmiştir. Koca Râgıb Paşa'nın adı geçen beş maddelik antlaşma ile çok yakından ilgilendiği ve antlaşmanın maddelerinden biri olan Caferî mezhebinin Osmanlı Devleti tarafından beşinci mezheb olarak kabul edilmesi yanlısı bir tavır içinde olması nedeniyle de bu konuyla ilgili görüşmelerden el çektilerilerek sürgüne gönderildiği kayıtlarda vâkidir¹⁴. Koca Râgıb Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin dostâne tavrını belirtmesi üzerine İran elçileri de:

“ ... Şâhımız hazretlerinin dağı maşşûd u murâdı bu iki devlet-i ‘azîmenin kemâl-i ittihâdı olup ve bu ilti’âm u ittifâkıñ şemeresi olmak üzere birbirlerini mize te‘âzud u te‘âvün ederek vaqt vaqt tã’ife-i İslâm’a itâle-i eyâdi-i hasâret dâ‘iyesinde olan küffâr-ı tebhkârıñ kâhr u tedmîrine şarf eylemek Şâhımızñ ikdâm-ı âmâlidir ve bizim bir gayrı güne niyyetimiz ve fikrimiz yokdur ancak şu beş maddede şevketlü Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretlerinden iltimâs buyurmuşlar idi. İki maddesinde ‘özrümüz var deyü buyuruldu. Bu ‘özrleri efendiler hazârâtı bir beyân buyursunlar ...”

sözleriyle Nâdir Şah'ın dostâne tavrını dile getirmişler ve I. Mahmud tarafından kabul edilmeyen iki maddenin neden kabul edilmediği hakkında bilgi almak istediklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine heyette bulunan *İmam-ı evvel Efendi*, *Es'ad Efendi* ve *Halil Efendi*'ler (*müşârun ileyhim dâ‘ileri dağı maddeteyn-i ma‘hûdeteynde olan a‘zâr-ı şer‘iyyeyi takrîr ü tafşil etdiklerinde*) adı geçen iki maddenin şer‘î olarak ortaya çıkaracağı mahzurları elçilere anlatmışlardır. Elçiler, daha önceki görüşmelerde bu şer‘î mahzurlar beyan edildiği için bildiklerini, fakat adı geçen iki maddenin kabul edilmesini istediklerini ve iki devlet arasındaki dinî konulardaki ayrılıkların son bulmasını temenni ettiklerini, uzun yolları kat ederek geldiklerini için eli boş olarak geri dönerlerse zahmetlerinin boşa gideceğini:

“ ... bunlar ma‘lûmumuz oldu lâkin bizler bu maşlahatıñ temşiyet bulur ve bu iki devlet beyninde olan kıl ü kâl ber-çaraf olur ümmîdiyle Hindüstân'dan berü tayy-ı merâhil edüp gelmişizdir şimdi böyle tehî-dest ‘avdet edüp zahmetlerimiz hebâ olsun mu ... ”

şeklinde dile getirmişlerdir. Koca Râgıb Paşa da:

“... bizim ile siziñ beyniñizde kaç‘an mücib-i münâfese vü münâğaza olacak emr yokdur ve hâşâ ki Devlet-i ‘aliyyeniñ bir dürlü sizlere dâ‘ir sü‘-i kaçdı olmuş ola lâkin her hâlde hâzm u ihtiyât lâzıme-i şân-ı devletden olmağla ancak kendü memleketimiziñ re‘âyâmızıñ tahtmînleri mülâhâzasındayız mādâm ki Şâh hazretleri cânibinden cāmî‘iyyet-i İslâm’a münâfi bir hâlet zühür etmeye Devlet-i ‘aliyye tarafından dağı hilâf-ı müşâfât bir vechile hareket olunmaz ve olunmak ihtimâli dağı yokdur kaldı ki bu vesîle ile tarafıñızdan münâfi-i

melhûz bir hareket vukû'unda bu tarafdan dahı def'-i şâ'il maķâmında kendimizi ve memleketimizi muhâfazada mecbûr u ma'zûr oluruz ...”

sözleriyle iki devlet arasında düşmanlık olmadığını fakat Osmanlı Devleti'nin karşı taraftan gelecek düşmanca tavra aynısıyla karşılı vereceğinin de bilinmesinin gerektiğini içeren bir cevap vermiştir. Elçiler ise yemin ederek niyetlerinin iyi olduğunu art niyetlerinin olmadığını (*da'vâ-yı hulûş-taviyyetlerinde yine irâd-ı ķasem ile te'kîd-i müdde'â ederek*):

“ ... maţlab u murâdımız ancak bu işiñ hayr ile encâm u hitâmıdır ...”

diyerek işin hayırla çözümlenmesini istediklerini beyan etmişlerdir. Koca Râğib Paşa da:

“ ... Şâh hâzretleri iki mâddenîñ huşûlünü iltimâs buyurmuşlar işte biz 'öz-rümüzü beyân eyledik ve biz dahı Şâh hâzretlerinden bu bâbda 'öz-rümüzüñ maķbûliyyetini iltimâs ederiz Hân cenâbı bu huşûşları taraf-ı Şâhiye böylece yazar cevâbı vürûduna dek bunda iķâmet ü intizâr mı eder ...”

sözleriyle Padişah'ın bu konuda bir cevap vereceğini ve bu cevaba ait name-i hümayunun Nâdir Şah'a gönderileceğini ifade etmiştir.

Koca Râğib Paşa, İnan elçileri ile Osmanlı Devleti heyeti arasında geçen görüşmeyi özetleyerek padişaha bu telhisle arz etmiştir. Tarihi kaynaklarda Nâdir Şah'la yapılan bu konuyla ilgili görüşmelerle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Metnini verdiğimiz telhis elde bulunan tarihi kaynaklardaki bilgilere konuyu bir başka açıdan ifade ederek katkıda bulunacaktır ve bu telhis edebî bir metin olmaktan çok tarihi bir vesikadır. Koca Râğib Paşa, böyle resmî bir konuyu mensur edebî metinlerde kullanılan üslûp ile ele alırken en çok aynı anlama gelen kelimeleri kullanarak atıf tamlaması yapmış, ağır bir dil kullanmamaya özen gösterirken zincirleme tamlamalardan da kaçınmıştır. Muhtevasına bağlı olarak telhiste kullanılan dil de sanatkârane değildir.

Ṭaraf-ı Bâhirü's-şeref-i Hâzret-i Hilâfet-penâhîden Fermân-fermâ-yı Memâlik-i İrân Olan Nâdir Şâh Cenâbına Mevâdd-ı Hâmse-i Ma'hûdeye Cevâb Olmaķ Üzere Pirâye-baķş-ı Şafha-i Tahrîr ve Zînet-dih-i Tasṫır Olan Nâme-i Hümayûn-ı Şevket-maķrûn Şûretidir başlıklı mektup, üçüncü grup heyetin başkanı Hacı Han ile Nâdir Şah'a gönderilen I. Mahmud'un name-i hümayunudur. Ayrıca Hacı Han'la görüşmeler sürerken Nâdir Şah'ın savaş hazırlıkları yapacağı düşünöldüğü için önceden durumu öğrenip tedbir alabilmek için Münif Mustafa ve Nazif Mustafa Efendiler, Ocak 1742'de benzer muhtevalı başka bir name-i hümayunla Nâdir Şah'a elçi olarak gönderilmiştir. I. Mahmud tarafından Nâdir Şah'a beş maddelik anlaşmanın iki maddesinin Ehl-i sünnet kaidelerine uygun olmadığını, İslam âleminde fesat ve ayrılığa

neden olacağını bildiren daha önce de aynı içerikle gönderilen name-i hümayunları da hatırlatan bu name-i hümayun Koca Râgıb Paşa tarafından kaleme alınmıştır.

Klasik bir formu bulunan name-i hümayunların çoğu Davet veya Temcîd ve Tahmîd adı verilen giriş bölümüyle başlar¹⁵. Besmele ile başlayan bu name-i hümayun da âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd ve O'nun gücünün, kudretinin ve birliğinin bildirildiği tevhid ve münacaat ile İslâmiyetin Allah tarafından en son ve en mükemmel din olarak seçildiği, Hz. Muhammed'in de âlemlerin yaratılışının sebebi olduğu, insanların seyyidi ve son peygamber tayin edildiği belirtilerek Hz. Muhammed'e, ashabına ve dört halifeye dua, övgü ve salâvat gönderilerek besmele, hamdele ve salve şeklindeki klasik forma uygun olarak kaleme alınmıştır:

“Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm ve lehü'l-kibriyâ'ü fi's-semâvâti ve'l-arzı ve hüve'l-azîzü'l-ḥakîm”¹⁶.

Mer ū rā resed kibriyā vü menî

Ki mülkeş kadîmest ü zâteş ğani”¹⁷

Bahreyn-i 'ummân-ı lisân-ı cenândan berâverde-i dest-i ğavvâş-ı istikânet ü ihlâş olan le'âlî-i mütelâlî-i kabûl-i ihtîşâş-ı hamd ü sipâs ve ferâ'id-i ḥarâyid-pe-send-i istînâs-ı 'ubûdiyyet-esâs ol dâver-i melâ'ik-sipâh-ı ḥıttâ'ül-meliki'llâh ve zür-âver-i 'azamet-destgâh-ı dârü'l-ḥikem-i lâ-Rabbe sivâh ḥazretlerinin dergâh-ı aḥadiyyet-i bî-mişl ü hemâline ber-dâşte-i keff-i çarâ'at ü ibtihâl kılinmağa şâyandır mülk-i pehnâ-yı bî-intihâ-yı kudret ü ibdâ'ı ber-muktezâ-yı kul li'llâhi'l-maşriku ve'l-mağrib¹⁸ peymûde-i endâze-i vehm ü hayâl ve fersûde-i te'âkub-ı eşheb ü edhem-i eyyâm u leyâl olmağdan maşûn ve ḥük-m-i muṭâ'at-ı vâcibü'l-ittibâ'at-ı tekvîn ü ihtirâ'at-ı ber-mü'eddâ-yı *innemâ emruhü izâ erâde şey'en en yeķüle lehü kün feyekün*¹⁹ füşhat-sarây-ı vücûd u 'adem ve vüs'at-fenâ-yı her biş ü kemde nefâd u zuhûra maķrûn olup temyîz-i naķîzeyn-i saḥaṭ u rızâ ve tefriķ-i farîzeyn-i dâlâl u hüdâ için ve deķâyıķ-ı 'amiķu'l-ğavr ḥük-m-i ḥafiyeye mübtenî milel ve şerâyi'-i muḥtelifetü'l-fürü' ü mü'telifetü'l-uşul ile irsâl-i rüsül ü enbiyâ ve maḥtûm-ı mühr-ḥitâm olan şerî'at-i nâsiḥa-i *Seyyidü'l-enâm* ile *ve rağitü lekümü'l-islâme dînen*²⁰ aḥkâmını tenfîz ü icrâ zımnında istiḥlâf-ı mülük ü selâṭin ile tanzîm-i aḥvâl-i dîn ü dünyâ eyledi ve dürüd-ı mevrüd-ı nâ-ma'düd u sitâyiş-i maḥmûd-ı ğayr-ı maḥdûd Bâ'ış-ı infitâh-ı daḥme-i 'acâyib-â'at-ı vücûd ve Mâye-i ifitâh-ı ḫılsım-ı müşkil-güşâd-ı ğayb u şühûd Besmele-i fâtiḥa-i ḥilkat Ḥâtîme-i risâle-i ḥatmiyyet 'İllet-i ğaye-i tekvîn ü icâd Netice-i behice-i ibdâ'at-ı seb'ün şidâd 'Alem-efrâz-ı *küntü nebiyyen ve Âdemü beyne'l-mâ'ı ve't-ḫîn*²¹ velvele-endâz-ı ve *mâ-erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemin*²² *aleyhi mine's-şalâti ezkâhâ ve mine't-taḥiyyâti enmâhâ*²³ ḥazretlerinin merķad-i münevver-i kudsi-maķarr u meşhed-i mu'atḫar-ı behişt-manzarlarına ve 'umûmen şaḥâbe-i ğüzîn-i sa'âdet-ķarîn ve ḥuşuşan çâr-rük-ni *Ka'be-i dîn*

olan çehâr-yâr-ı hilâfet-zamîn-i hıyâmlarınıñ ervâh-ı bâhirü'l-inşirâhlarına taqdim ü ihdâ kılinır ...”

Mektup sahibinin gücünü ve kuvvetini ifade eden Unvan kısmı bulunmayan mektup Elkâb, Ser-nâme veya Hitâb denilen muhatabın hâl ve makamına uygun olarak hitabın yapıldığı kısımla devam ediyor. Bu Elkâb kısmında İnan ülkesinin hükümdarı olması nedeniyle Nâdir Şah, İnan'ın tarihî şahsiyetlerinin özellikleri ile tavsif edilerek övülmekte ve kendisi ve devleti için dua edilmektedir:

“... ammâ ba'd e' âli-i hazret-i sipih-ıktidâr 'Ufârid-dirâyet Hürşid-iştihâr Behrâm-rezm Keyvân-rif' at Nâhid-bezm Bircis-sa' âdet gurre-i garrâ-yı cebin-i mecd ü ikbâl dürr-e yektâ-yı iklil-i übbehet ü iclâl zînet-efzâ-yı erike-i serveri revnağ-bahşâ-yı mesned-i vâlâ-yı dâveri nîrû-yı bâzû-yı rüşd ü kiyâset kuvvet-i ser-pençe-i şehâmet ü besâlet müşeyyed-i erkân-ı kâm-rânî mûmehhid-i bünyân-ı dostkânî şehryâr-ı sitâre-sipâh [u] encüm-gürüh cihândâr-ı hürşid-külâh Cem-şüküh bahâ'ü'd-dün-yâ'i ve'd-dîn cemâlü'l-İslâmi ve'l-müslimîn 'avnen li'ş-şecâ'ati ve'l-menâ'ati ve'ş-şâni zahran li'l-besâleti ve'l-celâleti ve'l-*unvân*²⁴ hâlen câlis-i çâr-bâliš-i taht-ı Kısra' vü Cem ve fermân-fermâ-yı memâlik-i 'Acem felek-bârgâh sa' âdet-destgâh el-ka'ân Nâdir Şâh lâ-zâle şümüsü ikbâlihî min-mağla' i't-tevfîki tâli' aten ve mâ-berihâ bûdürü iclâlihî min-menâzili't-te'yidi lâmi'aten²⁵ hazretleriniñ savb-ı mekârim-it-tişâf-ı şâhî ve evb-i me' âli-i i' tilâf-ı Cem-câhîlerine vesile-i iltimâ'-ı neyyir-i nevâdd u muvâlât verî'a-i irtifâ'-ı hürşid-i teğâbb u muşâfât olur ebher-i 'abher-i da'avât-ı 'anberiyetü'n-nefehât-ı meveddet-efzâ-yı husrevâne vü ezher-i cevher-i taḥiyyât-ı dürriyyetü'l-leme'ât-ı şafvet-intimâ-yı şehinşâhâne ki nemâ-yâfte-i ḥadiqa-i zât-ı behce-i muḥabbet ü perverde-i şâdef-i şıdk-seriretdir vesâfât-mezîd-i tevķir ü ta'zîm ve delâlet-nüvîd-i tebcil ü tefhîm ile pîrâye-bahş-ı meclis-i sâmi vü zîver-efzâ-yı maḥ-fil-i girâmîleri kıldıkdan sonra maşra'-ı eşi' a-i rüşd ü nühâ vü meclâ-yı deķâyık-ı ḥaķâyık-ı eşyâ olan mir'ât-ı zamîr-i kiyâset-taḥmîr-i mihr-incilâ vü levḥa-i ṭab'-ı se-cencel-naẓîr-i şafvet-intimâlarına ...”

Elkâb kısmından sonra “bu vechile 'arz-ı çehre-i müdde'â ve bu yüzden muķâbele-i veche-inbâ vü inhâ olunur ki” giriş cümlesiyle mektubun asıl metin bölümü olan ve mektubun yazılma nedeninin ve muhataptan istenilen şeyin belirtildiği Nakil, İblâğ veya Talep denilen kısım başlıyor ve Nâdir Şah'ın İnan'ın ileri gelenlerinden oluşan bir meclisin kararı ile Mugan'da tahta çıkartıldığı tarihte temiz ve saf bir niyet ile Osmanlı Devleti ile İnan arasındaki eski düşmanlıkların bitmesini ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin ilk hâline dönmesini devletin en önemli meselesi olarak tercih ettiğini belirtmiş olmasının Osmanlı Devleti tarafından çok büyük memnuniyetle karşılandığını ve bu iyi niyetli teklifin karşılığı olarak beş maddelik antlaşmanın üç maddesini kabul edildiği fakat kabul edilmesi özellikle istenen Caferî mezhebi ile

ilgili iki maddenin şer'î mahzurlar nedeniyle kabul edilmediği önceki name-i hümayunlarda belirtilmişti deniyor:

“... bundan esbak rehberî-i tevfiğ-i cenâb-ı Lâ-yezâl na'l-gîrî-i isti'dâd u istihâl ile revnağ-efzâ-yı erîke-i şâhî vü pîrâye-bağşâ-yı serîr-i Cem-câhî oldukları âvân-ı sa'd-iiktirânda ya'ni ictimâ'-ı vücûh-ı a'yân-ı İrân ve ihtifâl-i küberâ vü ümerâ vü hânân ile şîrâze-gîr-i şûrâ-yı kübrâ vü tertîb-pezîr-i qurultay-ı meşveret-ü uzma olan şahrâ-yı *Mugân*'da ittiqâ kılip ârâ vü ittihâd-ı kilem-i pîr ü bernâ ile cenâb-ı şehâmet-nişâb-ı ka'ânîlerin fermân-fermâ-yı memâlik-i İrân ve mesned-ârâ-yı taht-gâh-ı keyâna haşran u kaşran elyağ u ahrâ ve ehağğ u evlâ gördüklerinde tıynet-i naşfet-tahmîr-i dâverîlerinde merkûz ve cibillet-i hidâyet-semîrîniñ ahterlerinde mermûz mâye-i diyânet ü şafvet ve cevher-i inşâf u mürüvvet muqtezâsınca müddet-i medîde ve 'ahd-i ba'idden berü miyâne-i *Rûm* u *İrân*'da fûrûzîne-i nevâ'ir-i hışâm u mişkale-i bevâtîr-i intikâm olan hareket ü keyfiyatîñ kavlen ref' ü izâlesin ve beyne'l-İslâm iltî'âm-ı kadîmî vü te'ellûf-i şamîmîniñ hâlet-i ülâsına ihâlesin emr-i 'azîm-i salţanata takdîm ile gerden-i kâffe-i müslimîne tahmîl-i minnet-i 'azîm ve kanât-ı mu'avece-i îtilâfî şekâf-ü hûsn-i himmetleriyle ta'dîl ü taqvîm buyurduklarına binâ'en mahz-ı tevfiğ-i hazret-i *Ahadiyyet* ile hâ'iz-i şeref-i mazhariyyeti oldukları işbu eşer-i celil ve hayr-i 'amîm ü cezîlîñ cânib-i seniyyü'l-menâkıb-ı husrevânemizden hûsn-i telâfîsi olmak üzere mevâdd-ı hamse-i ma'hüdeniñ pezîrâ-yı imzâ-[y1] taşdîğ ü kabûl olmaları mahşûşan nâme-i 'anberîn-nikâb-ı nâmî ve süferâ-yı sedâd-ârâ-yı girâmîleri vesâatlarıyla iltimâs u inhâ buyurulmağla mevâdd-ı merķûmeden hâric-i dâ'ire-i imtinâ' ve dâhil-i hayta-ı imkân olan mevâdd-ı şelâşe-i ma'lûme derece-i hûsn-i encâm u is'âfa mevşûl ve iki mâddesinde derkâr u bedîdâr olan me'âzîr-i şer'iyye bundan aqdem derbâr-ı hilâfet-medâr-ı mülûkânemizden ba's ü tesyîr olunan nâme-i hümâyûn u resel-i ihlâş-nümünumuzun şahîfe-i taqrîrlerinden pîrâye-i gûş-ı hağâyıq-menğûş-ı şâhâneleri olacağ a'zâr-ı şâdîkânemiz qarîn-i sem'-i kabûl buyurulmağ hâlâtı şîme-i mürüvvet ü seciyye-i inşâf-ı hağğâniyyetlerine müfevvez u mevkûl kılınmış idi ...”

Hacı Han Horasanî ve çarhacıbaşı Sul adındaki elçilerle I. Mahmud'a gönderilen mektupta da Osmanlı Devleti tarafından daha önce kabul edilmediği belirtilen Caferî mezhebi ile ilgili iki maddenin kabulünde ısrar edildiği anlaşılmaktadır. Daha önce Nâdir Şah'a gönderilen mektuplarda belirtildiği üzere adı geçen iki maddenin kabul edilmemesinin nedeninin Nâdir Şah'ın şahsiyle ilgili olmadığı şeriat-i Muhammedî ile ilgili mahzurlarla alakalı olduğu belirtilmektedir. Kuruluşundan beri Osmanlı Devleti'nin dinî hükümler konusunda şeriat-i Muhammedî'ye uygun olarak hareket ettiği ve bundan sonra da bu şekilde hareket edeceği bildirilmektedir. Bu mesele ile ilgili olarak şeyhülislam Seyyid Mustafa'ya Nâdir Şah tarafından gönderilen mektuba yazılan ve şer'î mahzurları ayrıntılarıyla belirtilen iki maddenin kabul edilmesinin mümkün olmadığı tekrar edilmektedir. Ayrıca bu konuyla ilgili yazışma ve münazaraların iki devlet arasındaki dostluğun bozulmasına ve Osmanlı Devleti

tarafından herhangi bir düşmanlığa neden olmayacağı ve iki devlet arasında dostluk ve muhabbetten başka bir niyyetin olmadığı dile getirilmekte ve kabulü mümkün olmayan iki madde konusunda ısrar edilmemesi, anlayış gösterilmesi ve İslam'ın gerektirdiği iman meselesine bağlı olarak şer'î mahzurların kabul edilmesinin uygun olacağı Nâdir Şah'tan istenmektedir:

“... bu def' a dağı taraf-ı eşref-i şâhî vü cānib-i aqdes-i şehāmet-penāhilerinden nām-zed-i te'diye-i merāsım-i sa'ādet ve me'mūr-ı te'yid-i levāzım-ı yegānegī vü meveddet olan sefir-i sūtüde-şemā'il ü resül-i memdühü'l-haşā'illeri 'ālī-cāh me'ālī-penāh urümet ü eyālet-destgāh *Hācī Hān Horāsānī* ve çarhacıbaşı *Şül* dāme 'izzühü ve sa'ade ḥaddehü vesāṭatıyla münba' iş olan nāme-i vedād-āleme-i dürüstī-üslüb u raḳıme-i kerīme-i mü'ālefet-maṣḥūbları mefhūmundan ve ḥān-ı müşārūn ileyh ve rüfeḳāsımın vükelā-yı Devlet-i 'aliyyemize olan şifāhen takrīrlerinden yine mevādd-ı merḳūmenin be-tamāmhā pezīrā-yı nızām u encām olmaları maṭlūb u merām-ı zāt-ı mu'allā-maḳāmları olduğı ma'lūmumuz olmuşdur. Ber-minvāl-i meşrūḥ cenāb-ı mekārım-niṣāb-ı ḳā'anīleriniñ himmet-i 'ālī-nehmet-i şāhî vü 'azīmet-i şāfi-ṭaviyyet-i diyānet-penāhileriyle beyne't-ṭarafeyn bā' iş-i teḫālūf ü tenāḳuz ve mürīs-i tebā' üd ü tebāğud olan aḳvāl-i fāsıde vü hevā-yı kāsıde bī-ref' ü izāḫa ve ümmet-i merḫūme-i Nebeviyyeyi bu vesīle-i aşıl ile terfih ü irāḫa buyurdıkları muḳābili ṭaraf-ı ḥümāyūn-ı ḫālişānemizden is'āf u ḳabülü iltimāsında oldukları umūrdan ḫayyız-i imkānda olup şer'an u mülken ve ḫālen ḫücnet ü maḫzūru melḫūz u muḳarrer olmayan mevādda müsā'ade-i seniyye-i mülūkānemiz bī-dirīğ ve mebzūl imkāna maḳrūn olan is'āf u iltimāsları mūmzā vü maḳbūl iken māddeṭeyn-i ma'ḫüdeteynde vāḳı' ṭaḫarrī vü temes-sūkātımız ḫavāṭır-ḫāh-ı şāhīlerine min-ḡayri 'özrin 'adem-i mūmāşāt mūcāzātından neş'et etmeyüp belki gerden-dāde-i iṭā'at-i tināsı olduğumuz aḫḳām-ı şerī'at-ı ḡarrāya mūbtenī a'zār-ı şer'iyyeden iḳtizā etmesidir zīrā kevkeb-i ebediyyü'z-zuhūr-ı Devlet-i 'Oşmāniye'niñ ibtidā-yı ṭulū'undan ile'l-ān ḳāffe-i umūr u 'āmmē-i ḫuşūmda fayşal-baḫş-ı miyān-ı ceyyid-verdi olan şerī'at-ı *Muḫammedī*'ye mürāca'at ve muḳtezāsı üzere 'amel ü ḫareket Devlet-i 'aliyyemiziñ eṭvār-ı ḫasane vü deydene-i müs-taḫsenesinden olmağıla bu bābda dağı da'āyim-i bünyān-ı dīn-i mübīn ü ḳavāyim-i erḳān-ı şer'-i metīn olan meşāḫīr-i 'ulemā-yı a'lām u encārīr-i füzelā-yı kirām ḫazerātından li-eclī'l-iḫtiyāṭ tekrār-ı istifsār u isticvāb olunduğda nevr-i ḫadīḳa-i salṭanat ve nūr-ı ḫadīḳa-i iḳbāl ü devletleri olup ḫālen i'timādü'd-devle vü mu'temedü's-salṭanaları rütbe-i celīlesiyle ḫā'iz-i şeref-i isnā vü fāḫīr-i mefāḫīr-i evfā olan cenāb-ı me'ālī-me'āb mekārım-niṣāb müdebbir-i meşāliḫ ü umūr muḳarrir-i menāzım-ı aḫvāl-i cumhūr vezāret-penāh şadāḳat-destgāh *Mīrzā Naşrullāh* dāme maḫḫūfen bi-elṭāfi'llāh ṭarafından ḫālen şeyḫü'l-İslām u müftī'l-enāmımız a'lemū'l-ulemā'i'l-mütebaḫḫīrīn efzālū'l-füzelā'i'l-müteverri'in mevlānā *Seyyid Muşṭafā* edāma'llāhu te'ālā fezā'i'lühü cānibine vārid olan mektūb-ı vilā-maṣḫūbuna olmağı üzere mevlānā-yı müşārūn ileyh ṭarafından ṭahrīr ü tesyīr olunan zebire-i şīḫḫat-veṭīrede tafşıl ü taşṭīr olunduğı

vechile maddeteyn-i merķūmeteyniñ derķār olan a' zār-ı şer' iyye-i kavıyyeye binā' en ber-vech-i dil-ḥāh-ı şāhī taşdıķ ü ḳabüllerine mesāğ-ı şer' i olmadıgına ' ulemā-yı müşārūn ileyhimin bu def' a şırāze-bend-i vifāķ u ittifāķ oldukları mektüb-ı merķūmuñ mü'eddāsından ma' lūm-ı übbehet-mersūm-ı şāhīleri olup binā' en ' aleyh bu māddelelerden tenfız ü imzā ve taḳabbül ü icrālarına ser-rişte-i imkān bulunmamışdır ve illā bu māddeleler şüret-i zāhirde nümāyān olduğu üzere mücerred bir taşdıķ ü ḳabül lafzına tevaḳḳuf eden umürdan olmuş olsalar cenāb-ı ḥullet-nişabları mişillü bir zāt-ı diyānet-simāt u kerrüb-ı şifātın celb-i ḥātır-ı şafvet-müzāhirlerine müsāra' at olunmayup da a' zār-ı sābıķa-i müteḥāḳıķıkanın müceddiden irād u tezkārı teveccühle iḥtiyār olunur idi ve'l-ḥaşıl beyne'd-devleteyn teraḳķı vü izdiyādı melḥūz olan ḥubb u vedād ve ḥüsn-i mü'ālefet ü ittihādın ri' āyet-i merāsimine dā' ir umürda bu vakte dek bir cānibden şüret-i ḳuşūr u fütūr müşāhede olunmayup ve bundan böyle daḫı ḫaraf-ı pādışāhānemizden kemāl-i ḥulūş-ḫavıyyet ü nihāyet-i şafā-seriret ile cānib-i feyz-cālib-i dāverānelerine meveddet ü muḫabbetden ğayr[ı] zāhiren ü bāḫinen bir dürlü irāde vü niyyetimiz olmadığı cenāb-ı ' Alimü's-sırrı ve'l-ḫafıyyāta zāhir ü bāhirdir.

İlāhī çü ber-nıyyettem āgeḫī

Çü niyyet be-ḫayrest ḫayrem deḫī²⁶

Ancak sālifü' z-zıkr māddelede irād u beyān olunan a' zār-ı şer' iyye mektüb-ı müşārūn ileyhden bi-tefāşilihā meczūm u münifen zihni-derrāk ve mersūm-ı şāhīfe-i fehm ü idrākları olduķda me' müldür ki *el-'özrü maḳbūlün 'inde kirāmī'n-nās²⁷* ḳaḫıyyesin taşdıķ ile vāsıtatü'l-ı ıķd-ı silkü'l-le'āl-i kirām oldukların te'yid ü taḫḳıķ buyurular ḫaraf-ı Devlet-i ' alıyyemizden ba' de'l-i' tizār mevādd-ı ḫamse-i ma' ḫüde bi-ecma' uḫā pezirüfte-i şüret-i ḳabül olmaḳ iltimāsını bu vechile i' āde vü tekrārlarını güyā bu keyfiyyet cenāb-ı devlet-me' āblarının beyne'l-mülük bā' iş-i imtiyāz u iftiḫārı ve ber-ḫaraf-sāz-ı külfet-i ḫacālet ü şermsārileri olmaḳ dā' iyesine mübtenī idüğü süferā-yı sedād-ārāları ḫarafından vükelā-yı devletimize iş'ār u işrāb olunmuş muḳaddemen keşide-i intizām olan ferā'id-i mevāddan *ta'yin-i mīrū'l-ḫāc* māddeci sā'ir düvel-i İslāmiyye ve şāhān-ı silsile-i *Şafeviyye*'den biriniñ tügme-i ikli-i mübāḫātı olmamağla tervic-i mezheb-i dīn ü terviḫ-i ' umūm-ı Müsliminde cilveger-i meclā-yı zuḫūr olan ḫidmet-i müstevcibü'l-menḳabetleri muḳābili zāt-ı sa' ādet-āyātlarına pīrāye-i tāc-ı müfāḫaret ve ilā-mā-şā'a'llāh aḫlāf u a' ḳāb-ı me' āli-ittişāflarına sermāye-i fevz ü sa' ādet ve ser-nāme-i menşūr-ı devlet olmağla bu dā' iyeleriniñ etemm-i vechile pezirā-yı ḫuşul olması fi-nefsi'l-āmir niçe mefāḫir-i menāķıba mu' ādil ü şüret-pezir olan māddeleler bu iki māddeden melḥūz olan menāfi' ü meḫāsini cāmi' ü şāmil olmaḳ ḫasebiyle ' adem-i mümāşātiden şer' ān ma' zūr olmadıgımız māddeleyniñ fi-mā-ba'd teklif-i ḳabülü şāhīfe-i müvālāt-ı maşūnü'l-āfātadan setrde ke-zālik ferāmūşı vü nısyān buyurulmaḳ vā-beste-i şime-i inşāf-ı şāhīleri olduğundan başķa ez-ḳadīm sālīk-i şāh-rāh-ı şer' -i ḳavim ü mā'il-i sülük-i ḫariķ-i müstaḫim olanlar ve el-ḫaḳ *ehaḳḳun en*

yüttebe^{a28} işrine iktifâ ile ‘urve-i vüşkâ-yı müstahîletü’l-infişâm-ı Hakk’a temessük ü i‘tisâm ve hilâf-ı şer‘-i şerîf mücânebet-i ihtilâf u ihtişâm etmek zımında mazhar-ı sa‘âdet-i dünyâ vü âhîret olageldikleri taqdîm-i mülâhaza-i ‘avâkıb eden nübelâ-yı hamîdetü’l-menâkıb ‘indlerinde zâhir ü hüveydâdır hulûşa-i kelâm u nuşkâve-i merâm mâddebeyn-i şer‘iyyeteyn-i ma‘lûmeteynde olan keyfiyyet-i ma‘zûriyyetimiziñ i‘lâm u iş‘ârı siyâkında mecbûl ü meftûr oldukları şenşene-i marziyye-i naşfet ü seciyye-i behiyye-i fütüvvetleri muqtezâsınca fâ‘iz-i derece-i hüsn-i qabûl olmağ me‘mûlû ile ...”

Mektubun Hâtîme bölümü olan son bölümünde I. Mahmud’un name-i hümayununun Osmanlı Devleti elçileri olan maliye tezkirecisi Münif Mustafa Efendi ve İstanbul Mukatacısı Nazîf Mustafa Efendi tarafından Nadir Şah’a gönderildiği belirtilerek, bu mektubun ve şeyhülislam Seyyid Mustafa’nın mektubunun muhtevası ile adı geçen Osmanlı Devleti elçilerinin sözlerinin dikkate alınarak ihtimam gösterilmesi ve Caferî mezhebi meselesinde ısrarcı olunmaması tekrarlanıyor. Ayrıca iki devlet arasında düşmanlığa neden olacak herhangi bir duruma meydan verilmemesi, dostluğun ve müttelikliğin bozulmaması hususunda ihtimam gösterilmesi talep edilmektedir:

“... işbu nâme-i hümayûn-ı haqâyık-meşhûnumuz şeref-yâfte-i şudûr olup huddâm-ı ‘atebe-i sipîhr-‘unvân ve hâcegân-ı divân-ı mu‘allâ-şânımızdan iftihârü’l-emâcidi ve’l-a‘yân mâliye tezkirecisi *Münif Muştafâ Efendi* dâme mecdühü ve kıdvetü’l-e[mâ]cidi ve’l-emşâl *İstanbul* muqâta‘acısı *Nazîf Muştafâ Efendi* zide mecdühü ile gönderilmiştir in-şâ‘allâhu te‘âlâ lede[ş]-şerefi’l-vuşûl gerek nâme-i hümayûnumuz gerek mevlânâ müşârun ileyhiñ mektûbu mantüğundan ve ba‘zan dağı sefir-i mûmâ ileyhiñ nevvâb-ı hazret-i şâhîye taqîrinden zir ü bâlâ-yı mevâdd mer-sûm-ı zihn-i derrâk-vaqqâd u ma‘lûm-ı tab‘-ı çâlâk-naqqâdları olduğda celle-himmet ü vâlâ-nehmet-i şâhâneleriyle cânibeynden pezirâ-yı ibrâm u istiḥkâm olan merâ‘î-i muvâlât u hullet ve evâhî-i muşâfât u meveddet mâ‘il-i intikâz u infişâm olmağdan şiyânet ile a‘lâm-ı ittiḥâd u yegâneğî-i devleteyn ve âşâr-ı ittifâq u yek-cihetî-i hazreteyn resîde-i fark-ı ferqadeyn ve meşhûr u meşhûd-ı hafîkayn olmağ ḥâlâtına ihtimâm buyurulmağ e‘azz-i meṭâlib-i mülûkâne vü aqdâm-ı me‘ârib-i muḥlişânemizdir ...”

Mektubun dua kısmında muhatabın güç ve hükümdarlık güneşinin sonsuza kadar parlaması ve yüceliğinin âleme ışık saçan ayının nurlarını daima saçması için dua edilmektedir:

“... bâkî hemvâre neyyir-i felek-i şevket ü ikbâl-i ḥâkânî tâli‘ ü dıraḥşân ve bedr-i ‘âlem-efrûz-ı übbebet ü iclâl-i kâm-rânî lâmi‘ ü nûr-efşân bād.”

Resmî bir mektup olmasına rağmen name-i hümayunda beyitlere de yer verilmiştir. Mektubun edebî yönüne katkısı olan şiire yer verme geleneği Hz. Ali döneminde kadar gitmektedir. Mektuplarda şiire yer vemenin amacı da uzun mektupların

sıkıcılığını azaltmaktır. Mektupta kullanılan tamlamalar ise yerine göre devletin ihtişamını göstermesi bakımından zincirleme tamlama şeklinde kurulmuştur. Edebî sanatların sıkça kullanıldığı mektupta özellikle muhtabın tavsif edildiği yerlerde teşbih ve telmih sanatından yararlanılmıştır. Klasik bir name-i hümayun formu gözetilerek yazıldığı için mektubun bölümleri de özenle tertip edilmiştir.

Ṭaraf-ı Şadr-ı A'zamiden Şāh-ı Īrān Olan Şehāmetlü Nādir Cenābına Tahrīr Olunmuşdur başlıklı mektup, Koca Râgıb Paşa tarafından sadrazam adına kaleme alınan Nâdir Şah'a hitaben yazılmış, İran elçilerinin kendilerine yakışır şekilde karşılınıp ağırlandığını ve iki devlet arasındaki dostluğun daim olmasını istediğini ve padişah tarafından Nâdir Şah'a daha önce gönderilen name-i hümayuna uygun bir mektup yazılmış olduğunu bildiren mektuptur. 1738'de İran'a gönderilen Osmanlı elçilerine karşılık olarak İstanbul'a gönderilen ikinci grup elçiler arasında bulunan Muhammed Rahim Han'a verilen ve Nâdir Şah'a teslim edilmesi istenen mektubun sonunda bulunan Mehmed adı, mektubun gönderildiği tarihlerde sadrazamlık görevinde olan Yeğen Mehmed Paşa'ya (10 Ocak 1736/5 Ağustos 1737) ait olmalıdır.

Mektubun dua ile başlayan bu giriş kısmında edebî bir dil kullanılmış olup, güneşin doğması ile akşamın karanlığı nasıl yok oluyorsa zalimlerin de akşam karanlığı gibi yok olup gideceği ima edilmiştir.

“Mādām ki marabba^ç-nişin-i mesned-i pîrûze-reng-i târem-i çârümîn ve fermân-fermâ-yı hıttâ-i münevver-pehnâ-yı hâver-zemîn ‘alem-firûzi-i tev’em-şubh-ı tâcdâr ve sipâh-ı zerrîn-kabâ-yı eşi^ç ‘a vü envâr ile kazâ-yı vesî‘ü’l-ercâ-yı ‘âlem-i ‘ulvîde cevlan u tek [ü] tâz ve zabt u teşhîr-i memleket-i ta‘mîr-vize ser-âgâz edüp firka-i siyehkârân-ı kişver-i şām u şirzime-i zulmet-şi‘ârân-ı memleket-i zalâmı mânend-i kefere-i li’âm miyân-ı meydân-ı gîr ü dârda pâ-mâl ve şahn-ı ‘arşa-i cenk ü peygârda bergeşte-hâl eyleye ...”

İnşâ üslubu ve kurallarına uygun formüllerle oluşturulmuş Davet veya Hitâb kısmında ise muhatabın makam ve durumuna uygun seceli cümlelerle kurulmuş edebî bir dil kullanılmıştır. Muhatabın bir çeşit övgüsünün yapıldığı bu kısımda Nâdir Şah, mevkiine uygun olarak Acem hükümdarlarının ve kahramanlarının özellikleri kullanılarak tavsif edilmiştir:

“ ... ol mâh-ı sipîhr-i saltanat u tâcdârî neyyir-i hayyir-i baht u kâm-kârî ve ‘âlî-hâzret ü mu‘allâ-bârgâh refîç^ç-menzilet ü *Cemşîd*-destgâh bülend-himmet ü celîlü’l-‘tibâr sâmi-rütbet ü vâlâ-tebâr gerdün-rif’at ü Keyvân-gülâm me‘âlî-menkâbet *Ferîdûn*-ihtîşâm *İsfendiyâr*-demâr-ı ser-bülendî şehryâr-ı bâ-iktîdâr-ı melek-ercümendî tâbende-ahter-i burc-ı sa‘âdet zîbende-gevher-i dürc-i recâhat ferhunde-fâl hüceste-hışâl hıdîv-i kişver-i câh u celâl revnaç-efzâ-yı evreng-i *Kisrâ* vü *Cem* dâver-i dâd-âver-i memâlik-i ‘Acem dâver-i *Dârâ*-şiyem hürşîd-‘âlem tensîk-fermâ-

yı niẓām-ı ‘âlem ‘avnen li’l-ḥamāseti ve’l-celāleti ve’l-ḥirāseti ve’l-‘adāleti şavten li’ş-şafāveti ve’d-diyāneti ve’n-neḳāveti ve’l-emānet²⁹ gerdün-bārgāh tād u dīhīm-penāh ḳā‘ān-cāh keyān-destgāh lā-zālet neyyirātū devlet[ihī] şāriḳaten min-meşārıḳı’l-‘ızzı ve’l-iḳbālī ve mā-berihāt şümüsü sa‘ādetihī ḫālī‘aten min-maḫālī‘i’l-mecdi ve’l-iclāf⁶⁰...”

Davet veya Hitâb formülü verildikten sonra dua kısmında Nâdir Şah’ın hükümdarlığının devamlı olmasının istendiği ve edilen duanın kabulünün temenni edildiği belirtilmiştir:

“... ḫazretlerinîñ zāt-ı ḫuceste-simāt u vücūd-ı kerrübî-şifātları pīrāye-baḫş-ı evreng-i İlhānī vü revnaḳ-efrüz-ı efser-i keyānī olup hemişe heykel-i şemşir-i zafer-te’şirleri ḫab’-ı ḫuceste-ḫulū‘-ı ‘âlem-i iclāl ve seyr-i ‘âlem-i zerrîn-i nuşret-ḳarînleri mihr-i cihān-tāb-ı sipihr-i iḳbāl olmaḳ da‘avāt-ı müsteḫābe-i icābet-me‘āl ü temenniyāt-ı müstecābe-i muḫāleşet-iştimāline müşāberet ü iştiğāl-i lâzıme-i zımmet ve devlet-ḫāh-ı bî-iştibāhları idüğü merfū‘-ı pîşgāh-ı mecd ü iḳbāl ve ma‘rüz-ı destgāh-ı gerdün-hemāl kıldıḳdan soñra maḫla‘-ı ilhāmāt-ı Rabbānī vü menba‘-ı füyūzāt-ı Şamedānī olan ḫab’-ı pāk-ı şafvet-ittişāf-ı ḫaḳāyıḳ-şinās-ı şāhī vü zihni-ı derrāk-i mū-şikāf-ı deḳāyık-istīnās-ı Cem-cāhilerine ifāde-i muḫliş-i şadāḳat-me‘āl ü ebnā‘-ı ḫayr-endiş-i ḫālişü’l-bāl bu minvāl üzere icmāl olunur ki ...”

Nâdir Şah için yapılan bu kısa duadan sonra mektubu yazdıran Yeğen Mehmed Paşa, I. Mahmud’un unvan formülünü yine inşâ üslubu ve kurallarına uygun olarak İslam’ın halifesi, Müslümanların ve İslam’ın koruyucusu, Mekke ve Medine’nin hizmetçisi ve Osmanlı Devletinin kudretli padişahı olduğu vasıflarını öne çıkararak vermiştir:

“... efḫam-ı selāḫin-i ‘izām a‘zam-ı ḫavākîn-i fiḫām rāfi‘-i rāyāt-ı cihāndārī cāmi‘-i āyāt-ı naşfet ü devletdārī muvaḫḫad-ı ḳavā‘id-i şer‘-i ḳavīm-i Muḫammedī müşeyyed-i de‘āyim-i ḳanūn-ı müstedim-i Aḫmedī ḳuvvet-i ḳāhire-i ser-pençe-i ‘adl ü dād nīrū-yı bāzū-yı rüşd ü isti‘dād sepīdī-ı rüy-ı Millet-i beyzā şabāḫat-ı veche-i şer‘at-ı ḡarrā naḳḳāde-i düdmān-ı selāḫin-i ‘Oşmānī ḫānevāde-i şadr-nişinān-ı mesned-i ḡitī-sitānī muḡişü’l-İslāmī ve’l-müslimīn mu‘inü’l-milleti ve’d-dīn mücehhizü’l-ḡuzātı ve’l-mücahidīn muraḡḡım-ı ünüf’l-kefereti ve’l-müşrikin sultānū’l-berreyn ü ḫākānū’l-baḫreyn ḫādimü’l-Ḥarameyni’l-muḫteremeyn şevketlü ḳudretlü ‘ināyetlü mehābetlü efendim pādīşāh-ı İslām-penāh u şehinşāh-ı nuşret-destgāh lā-zālet iḳbālühü munşarifeten ‘ani’z-zevālī ve mā-berihāt leme‘ātü iclālīḫī ḫālī‘aten ‘an-metālī‘i’l-kemālī⁶¹ ḫazretlerinîñ ...”

Buradan itibaren mektubun asıl kısmına yani Nakil, İbلاغ veya Taleb denilen mektubun yazılma nedenlerine ve muhataptan istenen şeyi belirtmeye geçilmiştir. Yeğen Mehmed Paşa, Nâdir Şah’ın gönderdiği Maruçak hâkimi olan Sa’du Muhammed Rahîm Han adlı elçinin geldiğini ve Nâdir Şah’ın I. Mahmud’a yazdığı mektu-

bu padişahın huzuruna çıkararak teslim ettiğini, mektubun dostluk ve kardeşlik ifade eden muhtevasının beğenildiğini ve Nâdir Şah'ın İslam için gösterdiği gayretlerden çok memnun olduğunu ifade ederek bu gayretlerinin devam etmesi için dua etmiştir:

“ ... derbâr-ı ‘a’ûfzet-medâr-ı husrevâne vü ‘atebe-i sipihr-ıktidâr-ı mülükâne-leri qabline taraf-ı zâhirü’ş-şeref-i қа’ânî vü cānib-i sa‘âdet-menākıb-ı İlhānilerin-den te’diye-i sefâret ve temşîye-i merâsim-i ğayret-keşî vü diyānete me’mûr-ı eyālet ve haşmet-penāhân-ı ‘izzet ü sa‘âdet-destgāhân nizāmen li’l-eyāleti *Muhammed Raḥîm Hân Sa’dlu ḥākîm-i Marucak* vesâatlarıyla firistâde-i şāhānleri buyurulan nāme-i nāmî-i ‘anberîn-[nikât]-ı laḫîfû’l-feḫvâ vü qalemî-i sāmî-i rengîn-elqāb-ı şerîfû’l-mezâyâları:

Be-sa‘âtî ki sa‘âdet ez ũ bered aḫter

Be-ḫālî’î ki tevellâ ber ũ koned taḫvîm³²

eşreterin-i ezmine vü es‘ad-terin-i âvinede behcet-efzâ-yı vürüd u füyüz-baḫşâ-yı su‘ūd olup bir vaḫt-i meymenet-ḫarîn ü hengām-ı sa‘âdet-rehinde müşârun ileyhimâ yedlerinden ḫuzûr-ı lâmi‘ u’n-nûr-ı cihāndârîye olan mervārîd-i ma‘ânî-i mihr ü muḫabbet ki rişte-i süṫür-ı ḫullet-şudûrunda manzûm u mersûm olan enmû-zec-i ḫıynet-i ḫamiyyet-âyet ü ‘unvân-ı menşûr-ı yekcehtir ü uḫuvvetdir taraf-ı eşref ü a‘lâlarına bâ‘ iş-i incizâb-ı ḫâṫır-ı ḫümâyûn u müteheyyc-i dâ‘iye-i meveddet-i rûz-efzûn olduğundan başka ḫaḫḫ-ı cenâb-ı mekârim-nişâb-ı şāhānelerinde derkâr olan zûnûn-ı ḫasene-i şîĝâr u kibârî taşdıḫ ü te’yîd ve ğayret-keşî-i dîn-i mübînde melḫûz olan niyyet-i şādîḫâne vü himmet-i ğayürânelerin taḫḫîḫ ü te’kîd eylemişlerdir ḫaḫḫâ ki zât-ı übbebet-simât-ı şāhî vü terkîb-i naşfet-âyât-ı Cem-cāhilerinde merkûz u muḫammer olan mâye-i ḫamiyyet ü dîndârî ve cevher-i mürüvvet-i iḫlâşkârî muḫ-tezâsı daḫı her ḫâlde cānib-i İslām’a ḫüsn-i incizâb ve şafâ-yı niyyet ü ifâ-yı levâzım-ı ḫullet-i diyānet olmaḫla bu vaḫ’-ı ğayürâne vü ṫavr-ı muttaşîfâneleri Devlet-i ‘aliyye-i dâyimü’l-ḫarârı ne mertebe maḫzûz u minnetdâr eylediĝi bîrûn-ı ḫayṫa-i taḫrîr ü tezkârdır, cenâb-ı te’lîf-baḫşâ-yı ḫulûb-ı İslām u tefrîḫ-fermâ-yı şeml-i a‘dâ-yı li’ām zât-ı fütüvvet-ilti’âm-ı mekârim-iltiyâmların muḫârenet-i tevḫîḫ ü te’yîd ile serîr-i übbebet-maşîr-i fermân-rânilerinde ber-devâm ve erîke-i sipihr-naḫîr-i kām-rânilerinde mü’ebbed ü müstedâm eyleye. Āmîn ...”

Adı geçen Nâdir Şah'ın elçilerinin elçilik görevlerini en iyi şekilde kurallara uygun olarak yerine getirdikleri, I. Mahmud'a gereken saygıyı gösterdikleri ve bu nedenle de padişahın iltifatına mazhar oldukları ifade edildikten sonra I. Mahmud'un bir name-i ḫümâyununun elçilere verildiĝi belirtilmiştir:

“ ... sefirân-ı müşârun ileyhimâ bendeleri merâsim-i sefâret ü risâleti ṫarîḫa-i marziyye-i ḫüsn-i âdâb üzere ikmâl ü itmâm ve taḫbîl-i bisât-ı sa‘âdet-menâṫ-ı

hazret-i zıllu'llâhî ile ihrâz-ı dest-mâye-i teşerrûf ü iğtinâm edüp mazhar-ı iltifât u nevâziş-i hîlâfet-penâhî vü manzûr-ı mekârim-âsâr-ı şehinşâhî olduğundan şoñra taraf-ı zâhirü's-şeref-i cihânbanîden cevâb-ı bâ-şavâb-ı nâme-i şadâkat-âlâmelerin müş'ir nâme-i hümâyûn-ı mülâtafet-maqrûn-ı husrevâne vü mufâvaza-i meymûn-ı hullet-meşhûn-ı mülûkâne ile şavb-ı übbehet-evb-i haşmet-füzûnlarına 'avd u inşirâfa muraḥḥaş u me'zûn olmalarıyla ...”

Yeğen Mehmed Paşa, iki devletin dostluğunun kuvvetli ve daim olmasını temenni ettiğini ve bundan sonra birlik ve beraberliğin bozulmadan iki devlet arasındaki barışın ve kardeşliğin sonsuza kadar sürmesini istediğini dile getirdiği kendi yazdırdığı bu mektubu da Nâdir Şah'a teslim etmeleri için adı geçen elçilere verdiğini belirtmiştir:

“... cānib-i ihlâşkârlarından daḥı te'yîd-i mebānî-i vifâk u ittiḥād ve teşekkür-i mü'eyyed-i ḥulvü'l-mezāk-ı teḥābb u tevādd zımnında işbu raḳîme-i muḥāleşet-intimā keşide-i silk-i imlā ve müşârun ileyhimā ile dergāh-ı sipihr-iş-tibāh-ı şāhānelerine 'arz u isrā olunmuşdur. Fî-mā- ba'd mehebb-i ittiḥād-ı cānibeynden nesā'im-i dil-keş-hübûb-ı yek-cihetî vü ittifāk ḥıyābān-ı aḥvāl ü gülistān-ı âmāle vezān olup dest-i ḳudret mālîk-i zimām-ı kām-rānî ve pāy-ı himmet mālîde-i çeşm-i rikāb-ı zindegānî olduğca mebānî-i yegānegî vü ittiḥād merā'ir-i tevāfuḳ u i'tizād-ı ber-tarıḳ ile muḥkem ü mübrem ve bir üslûb-ı mergûb üzere mü'ekked ü müstaḥkem ola ki kürûr-ı dühûr u a'vām ve mürûr-ı leyālî vü eyyām ile pezirā-yı inhidām u ḳarîn-i infişām olmayup ḫarafeynden vesā'il ü zerāyi' ḥullet ü muvāḥat ve veşā'il ü şevāḳi' meveddet ü muvālāt mütetābi' ü mütevālî ve müte'ākıb u mütelālî olmaḳ ḥuşuşları muḳtezā-yı şîme-i kerîme-i şāhî vü mübtegā-[y1] seciyye-i marzîyye-i fütüvvet-penāhileri idügi müstaḡnî-i taḫrîr ü ta'bir ve vāreste-i ḳayd-ı ta'rîf ü taḫbîrdir ...”

Yeğen Mehmed Paşa, Nâdir Şah'ın ikbal güneşinin ve iclal yıldızının devlet-i ebed-müddetin göğünden doğup sonsuza kadar parlamasını isteyerek kısa bir dua cümlesi ile mektubunu bitirmiştir:

“... bâḳî hemîşe neyyir-i cihân-tâb-ı iḳbāl ü aḫter-i 'âlem-efrûz-ı iclāl maşrıḳ-ı devlet-i lâ-yezāl ü ufḳ-ı haşmet-i bî-zevâlden tâlî' ü tâbān ve lâmi' ü dıraḫşān bād. Bi'n-nebiyyi ve âlihi'l-emcād el-mu'temedü 'ale'llāhi'l-meliki'l-ekrem Meḫammed el-vezîrû'l-a'zam ...”

Resmî nitelikli bir mektup olmasına rağmen şiire de yer verilmesi mektubun edebî yönünü ön plana çıkarmaktır. İnşâ üslubu ve klasik mektup yazma kurallarına uygun olarak kaleme alınan mektupta secilere ve zincirleme tamlamalara sıklıkla yer verilmiş, özellikle şahısların tavsiflerinde edebî sanatlardan yararlanılmıştır.

Nâdir Şâh'ın İzhâr-ı Mezheb-i Ca'ferî Hüşûşuna Dâ'ir Tarafından Me'mûr Hanlarının Bağdâd Vâlîsi Ahmed Paşa'ya Vârid Olan Tahrîrâtlarının ve Za'f-ı Hâl-leri İstiş'ârının Keyfiyetidir başlıklı telhis, Nâdir Şah'ın Caferî mezhebi konusunda İslam'a aykırı uygulamaların olup olmadığı hakkında görüş beyan etmelerini istediği ve Osmanlı Devleti yöneticilerinden talep ettiği ehl-i sünnet ulemasından ikisinin İran'a gönderilmesi talebini ve Nazar Ali Han'ın getirdiği bu mektubun arkasında yatan asıl sebebi padişaha bildirmek için Râgıb Paşa tarafından yazılan telhistir.

Daha önce gönderilen I. Mahmud'un name-i hümayununda kabulü talep edilen iki maddenin hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğinin tekraren vurgulandığını gören Nâdir Şah bu durumdan memnun olmadığı gibi 1743 yılında Nazar Ali Han'ı ve Mirza Zeki'yi elçi olarak Ahmed Paşa'ya göndermiş ve istedikleri iki maddenin kabul edilmemesi hâlinde Osmanlı'ya savaş açacakları tehdidinde bulunmuştur. Ayrıca bu elçilerle Ahmed Paşa'ya gönderdiği yukarıda başlığı verilen telhiste bahsedilen mektupta, tekliflerinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesi hâlinde 50-60 bin kişilik bir orduyu Erzurum taraflarına göndereceğini, kendisinin de sırasıyla Kerkük ve Diyarbakır üzerine yürüyeceğini sonra da Bağdat'ı ele geçireceğini bildiren Nâdir Şah, bu güzel beldenin harap hâle gelmemesi için savaş olmadan kendisine teslim edilmemesi durumunda sonuçtan Ahmed Paşa'nın sorumlu olacağını belirtmiştir (Ateş, 2001: 95). Bu tehditler nedeniyle Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarına başlamıştır. 12 Şubat 1743'te Mugan sahrasına gelen Nâdir Şah, dinî ve mezhebî görüşlerine meşruluk kazandırmak için Molla Ali Ekber başkanlığında Necef'te Afgan, Belh, Buhara, Turan, Necef, Hille ve Bağdat âlimlerinin katılımıyla dinî bir toplantı yapılmasını istemiş ve Bağdat valisi Ahmed Paşa'dan toplantıya katılması için iki âlim talep etmiştir. Bu istek üzerine Ahmed Paşa da Bağdatlı Süveydi Abdullah Efendi'yi toplantıya göndermiştir (Ateş, 2001: XV).

Bağdat Valisi Ahmed Paşa'ya Nâdir Şah'ın imtiyazlı hanlarından olan Nazar Ali Han tarafından bir mektup ve bir kaime getirilmiştir:

“... *Bağdâd Vâlîsi vezîr-i mükerrerem Ahmed Paşa* bendeleriniñ ba' de'l-mağrib maşûs-ı *Tâtârî* yediyle tahrîrâtı vürüd edüp hulâşa-i mefhûmlarında hânân-ı *Nâdir Şâhî*'den fi'l-cümle hâ'iz-i ta' ayyün ü imtiyâz olan *Nazar 'Ali Hân*'dan müşârun ileyhe olmak üzere bir kıt'a mektûb u kâ'imesi vârid ...”

Bu mektupların muhtevasını Caferî Mezhebi konusunda İslam'a aykırı uygulamaların olup olmadığı ve Caferî mezhebinin uygulanmasında bulunan şüphelerin Osmanlı Devletinin Ehl-i sünnet uleması ile İran âlimleri arasında münazara edilmesi için İran'a iki âlimin gönderilmesinin istenmesi oluşturmaktadır:

“... mü'eddâ-yı mazmûnu gûyâ haqîkî iddî' âsında oldukları *Mezheb-i Ca'ferî* fûrû'âtından mürîş-i şübhe vü hilâf olur hâlâtîñ def' ü izâlesi maşûd-ı *Şâhî* olmağla bu cânibde olan ehl-i sünnet 'ulemâsıyla mübâhâse vü münâzara için *Bağdâd* 'ulemâ-

sından mı münâsib görülür yâhud Devlet-i 'aliyye-i 'Osmâniyye'ye ba' de'l-istizân devlet-i *Hâkâniyye* 'ulemâsından mı ihtiyâr olunur ve'l-hâşıl 'ulemâdan iki nefer zât-ı mu'abbiriñ *İrân* cânibine irsâlleri huşuşunu müş'ir olup ...

Ahmed Paşa, Nazar Alî Han'dan gelen bu mektupları ve cevap olarak yazdığı mektubun tercümelerini İstanbul'a göndermiştir. Ahmed Paşa, kendisine bu konuda mektup gönderen Nazar Alî Han'ın amacının ne olduğunu anlamadığını, durumu Nazar Alî Han'ın akli zaafiyetine ve saygısızlığına hamlederek bu görüşünü belirtmiş olup Koca Râğib Paşa da durumun etraflıca araştırılmasının gerekli olduğunu padişaha bu telhise iletmiştir:

"... bu güne tahtîrden ğarazları ne idüğine dâ'ir vezîr-i müşârun ileyh kullarınıñ melhûzu olan ihtimâlât-ı 'akliyyeyi, bu tahtîriñ mefhûmu mü'eddâsı 'alâ-eyyi hâlin za'f u fütûruna dâll olduĝu akreb-i melhûzâtıdan olup ancak tahtîrlerine mümâşât ve 'adem-i mümâşât keyfiyyetleri işiñ etrâf u incâ ve zir ü bâlâsını geregi gibi mülâhaza vü te'emmüle mevķûf umûrdan idüĝi ...

Bu telhis, Nâdir Şah'ın Caferî mezhebi konusundaki ısrarlı tutumunu göstermesi bakımından önemlidir. Caferî mezhebini beşinci mezhep olarak kabul ettirmek için elinden gelen bütün gayreti ortaya koyan Nâdir Şah'ın dinî bir meseleyi siyasî zeminde halledebilmek için ehl-i sünnet âlimleri ile münazara ve münakaşalar tertiplemek istemesi de bunun bir göstergesidir. Bu telhiste de süslü olmayan kolay anlaşılabilir bir dil kullanılmıştır. Edebî yönü bulunmayan bu telhis, tarihî bir vesika olarak önemlidir.

4. Sonuç

Nâdir Şah'ın bir barış antlaşmasına dinî bir meseleyi dâhil etmesindeki asıl niyetin ne olduğu tam olarak anlaşılmamış olması ve Osmanlı Devleti tarafından isteklerinin kabul edilmemiş olması o günlerden bu günlere kadar Şia ile ilgili problemlerin çeşitli şekillerde çeşitli zamanlarda kendini göstermesiyle ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Koca Râğib Paşa da bu duruma dikkat çekmiş fakat dönemin devlet adamları tarafından anlaşılammış hatta İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır³³.

Nâdir Şah'ın Caferîliğin bir mezhep olarak kabul edilmesini bir antlaşmanın şartları arasına koymasının arkasında yatan nedenlerin araştırılması hususu, dönemin ve Nâdir Şah'ın siyasî ve dinî anlayışının ortaya çıkarılabilmesi için önemli görünüyor. Çalışmamızda incelediğimiz mektup ve telhislerin kronolojik olarak tahlile tabi tutulması sonucuna göre bizce Nâdir Şah daha önce hiç görülmemiş bir taktik ile Osmanlı Devleti'ni oyalamaya çalışmakta ve Hindistan ve diğer bölgelerde yapmak istediği fetihler için zaman kazanmaktadır. Daha önce görülmemiş bir taktikten kastımız ise daha önceki barış antlaşmalarının kapsamına dinî şartların konulmamış olmasıdır. Nâdir Şah'ın Caferîliğin mezhep olarak tanınmasını antlaşma şartı olarak

öne sürmesi, Osmanlı devlet adamları tarafından da şaşkınlıkla karşılanmış ve gerçek nedenin ne olduğu tam olarak anlaşılmamış ya da anlaşılmadığı düşünülün istenmiştir. İki devlet arasında bu konuda çok sayıda münazara yapılmış ve devlet adamları konuyla ilgili olarak birbirlerine çok sayıda mektup göndermişlerdir. Uzun süren münazaralar ve iki devlet arasındaki yazışmaların muhtevası da birbirinin hemen hemen aynı minvalde olması Nâdir Şah'ın zaman kazanma taktiği olarak bu şartı öne sürdüğüne işaret etmektedir. Anlaşma şartı olarak dinî bir meselenin öne sürülmesi yanında Nâdir Şah ve adamları tarafından Osmanlı padişahı ve devlet adamlarına çeşitli vesilelerle yazılan mektupların zaman kazanma taktiği olarak kullanıldığına dair görüşümüzü destekleyen başka bir mektup Bağdat'ın Nâdir Şah tarafından muhasarası sırasında Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya ve Bağdat'a yardıma gelen Topal Osman Paşa'ya yazdığı mektuplardır. Ayrıca Nâdir Şah'ın nedimi Mirza Zeki de zaman kazanmak, düşmanı oyalayarak askerî gücünü öğrenebilmek amacıyla o sırada Bağdat defterdarı olan Koca Râgıb Paşa'ya alaycı ve mağrurâne bir mektup yazmıştır. Râgıb Paşa da Mirza Zeki'nin bu mektubuna bir cevâb-nâme göndermiştir³⁴.

Tarih çalışmalarına katkısı olması amacıyla kaleme aldığımız bu makalenin ilgilileri için kullanabilecekleri bir referans olmasını, Nâdir Şah'ın Caferî mezhebi konusundaki samimiyetinin bu mesele ile ilgili bütün yazışmaların tarih araştırmacıları tarafından tespit edilerek tahlil edilmesini, Nâdir Şah'ın askerî bir taktik olarak mektupları kullanıp kullanmadığı konusunun ayrıntılarıyla incelenmesini temenni ediyoruz.

Sonnotlar

- ¹ Koca Râgıb Paşa'nın Münşeât'ının tam transkripsiyonlu metni için bk. Hasan Gültekin (2007), *Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihî Gelişim, Kuram, Sözlük ve Metin*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara.
- ² Eserin adı, çoğu kütüphane kaydında ve Nâbi hakkında çalışma yapan akademisyenlerin kitap veya makalelerinde *Zeyl-i Siyer-i Veysi* olarak yazılmıştır. Nâbi, eserinin giriş kısmında siyerine *Zeylû's-Siyer-i Nebevî* adını verdiğini belirtmektedir. Bk. Gültekin, 2013:105. Bu nedenle eserin adını *Zeylû's-Siyer-i Nebevî* veya *Zeyl-i Siyer-i Nebevî* şeklinde yazıp telaffuz etmek doğru olacaktır.
- ³ Râgıb Paşa'nın devlet adamlığı ve şahsiyetine ait yorumlar için kaynakçadaki ilgili eserlere bakılabilir. Ayrıca Lamartin, Râgıb Paşayı, *Osmanlı İmparatorluğu için kaderin yolladığı bir armağan* olarak görür. Bk. Lamartine, 1992.
- ⁴ Râgıb Paşa, *Tahkik ve Tevfik* adlı eserinde Nâdir Şah'ın şöhretinin Nâdir Ali olduğunu, II. Tahmasb'a bağlılığını ve saygısını göstermek için Acem devlet geleneklerine uygun olarak Tahmasb Kulu Han lakabı ile anıldığını belirtmiştir (İzğöer, 2003:19).
- ⁵ "Osmanlıların Caferî mezhebini beşinci hak mezhep olarak kabul etmeleri, Mekke'de Caferîler adına bir rükün açılması ve İranlı hacılar için emir-i hac tayininin kabulü istendi. Aylar süren müzakerelerden sonra Osmanlı tarafı İranlı hacılar için emir-i hac tayinini kabul etti (18 Cemâziyelevvel 1149/24

Eylül 1736). Caferiliğin beşinci mezhep olarak tasdik edilmesi talebi ise şer'î ve siyasî mahzurlar gerekçe gösterilip reddedildi fakat sadece İran'a ait bir mezhep şeklinde tanınmasında bir sakınca görülmedi. Nâdir Şah'ın Şii-Sünnî yakınlaşması için girişimleri devam etmiş, Osmanlı ve İran ulemâsı arasında 1159/1746'da Necef'te müzakereler yapılmış, bir mutabakat metni imzalanarak İranlıların Hz. Peygamber'in ashabına kötü atıfta bulunmaması, Osmanlıların da İran Şii inancını İslâm dairesinde görmeleri hususunda anlaşma sağlanmıştır. 1159/ 1746 tarihli anlaşma metninde İranlıların dört halifeyi hayır ve dua ile anacakları ibaresi de yer almıştır" (Özcan, 2006 (32): 276-77).

- ⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İzgöer, 2003; Ateş, 2001.
- ⁷ Nâdir Şah'ın tahta çıkışı sırasında meydana gelen olaylar ve tahta çıkışı öncesinde İran'ın durumu hakkında bilgi için bk. İzgöer, 2003: 17-26, 38-40, 52-54.
- ⁸ Nadir Şah, I. Mahmud'a hitaben yazdığı mektubunda kendisinin ve kendisine bağlı Türk soylu boyların önceleri Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğunu fakat Şah İsmail'in taasubane tavırları nedeniyle halkın ehl-i sünnetten uzaklaştığını dile getirmektedir (Peygamber-i âlî-şân hazretlerine itaati üzerimize vâcib bilip ve biz Ehl-i sünnet ve'l-cemâat ol servere mütâbaat ile behremend olmuş idik. Kazâyâ-yı felekiyyeden Şâh İsmail-i Safeviyye'nin hurûcu mukaddemâtu rû-nümâ oldukdan sonra mahz-ı taassub ve bazı temşiyet agrâzına binâen kendüden intişâr bulan nifâk u nizâ' firâk-ı müslimin ve ümmet-i Seyyidü'l-mürselin beyninde bâis-i münâfere olmuş iken ... İzgöer, 2003: 38).
- ⁹ Şiiilik ve Caferilik hakkında detaylı bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Karadeniz, 2015 (75):15-28; Üçer, 2015 (74):45-76.
- ¹⁰ Antlaşmanın maddeleri (İzgöer, 2003: 30):
- 1- Caferilik mezhebinin Ehl-i Sünnetin beşinci rüknü olarak Osmanlı Hükümeti'nce kabulü edilmesi.
 - 2- Caferilere Kâbe'de bir rükn tesis edilmesi.
 - 3- Her sene İran hanlarından seçilecek bir emirü'l-haccın İran hacılarına rehberlik yapmasının kabul edilmesi.
 - 4- İki devletin müttefikliğinin göstergesi olarak İran'ın sefaretle görevlendirilecek elçisinin İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'nin elçisinin de İsfahan'da ikamet etmesi.
 - 5- Tarafların elinde bulunan esirlerin mübadele edilmesi.
- ¹¹ Koca Râğib Paşa'nın *Tahkik ve Tefvik* adlı eserinde 1736 yılında İstanbul'da Nâdir Şah tarafından gönderilen birinci grup elçilerle yapılan müzakereler ayrıntıları ile ele alınmış ve tarafların yazdığı mektuplar verilmiştir. Bu eserde Râğib Paşa'nın Münşeât'ında bulunan mektuplar ve telhisler yoktur.
- ¹² Mektup metinleri, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Ty. 281/1 numarada kayıtlı yazma nüshadan alınmıştır.
- ¹³ Telhis: Sadrazam tarafından resmî veya özel herhangi bir konunun özetlenerek padişaha arz edildiği yazıya denir.

- ¹⁴ Râgıb Paşa bu konuda: “Mezheb-i hak dörttür lâkin padişahımızın hükmü câri olan kazalarda kadılar, padişahın Hanefî mezhebi üzere ictihâd edip hüküm verirler. Caferî mezhebi bile tasdik olursa yine Osmanlı memleketinde Hanefî mezhebi câri olur. Bu tasdik lafzı murâd bir şeydir. Bunun için otuz seneden beri Anadolu harab ve nice yüz bin nüfus ve hazine boş kalıyor. Bundan başka devletin Moskov ve Nemçe gibi düşmanları zuhur etti ve şimdi (1155/1742) yine Acem ancak mezheb kavgası için sefer açtı. Kuru bir kelâm için böyle zarurette şer’in müsaadesi vardır. Zarar-ı âmdan zarar-ı has evlâdır.” dediği için Kızlarağası Hacı Beşir Ağa: “Bir daha bu kelâmı lisâna alma, mâdem ki ben hayattayım, mezâhib-i erbaaya mezheb-i bâtilü beşinci olarak koydurmam.” diyerek karşı çıkmıştır (İzgöer, 2003: XXIX).
- ¹⁵ Nâme-i hümayûn: Padişah veya sadrazam tarafından Müslüman ve yabancı devlet hükümdarlarına, yöneticilerine ve imtiyazlı eyaletlerin yöneticilerine yazılan tuğralı mektuplardır. Name-i hümayun ve form yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gültekin, 2007:263, 288-292.
- ¹⁶ Kur’an 45/37: ... göklerde ve yerde büyüklük O’na mahsustur, aziz ve hakim olan da O’dur.
- ¹⁷ Bu beyit Sadi’nin Bostan adlı eserinden alınmıştır: Kibriya ve azamet Allah’a mahsustur, çünkü onun mülkü ezeldir ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.
- ¹⁸ Kurân 2/142: ... De ki: doğu da batı da Allah’ındır.
- ¹⁹ Kur’an 36/82: O’nun emri bir şeyi istediği zaman ancak ona ol demesidir ki, o da hemen olur.
- ²⁰ Kur’an 5/3: ... ve sizin için din olarak İslamiyet’e razı oldum.
- ²¹ Âdem su ve toprak arasında bir durumdayken ben peygamberdim.
- ²² Kur’an 21/107: Ve seni başka değil, bütün âlemlere bir rahmet olmak için gönderdik.
- ²³ Sâlâtın em temizi ve selamların en çoğu O’na (Hz. Muhammed) olsun.
- ²⁴ Cesurluğa, erişilmezliğe ve şana yardım olarak; cesarete, yüceliğe ve unvana destek olarak.
- ²⁵ İkbalinin güneşleri başarının doğuş yerinden doğmaktan vaz geçmesin ve yüceliğinin dolunayları destek yerlerinde parlamakta devam etsin.
- ²⁶ Ey Allah’ım isteklerimi biliyorsun, hayırlıysa ver!
- ²⁷ Özür dilemek, insanların soyluları yanında kabul edilen şeydir.
- ²⁸ Peşinden gitmeye en layık olandır.
- ²⁹ Kahramanlığın, yüceliğın, koruyuculuğın ve adaletin yardımcıları olarak; temzliğin, dindarlığın, saflığın ve emanetin sesi olarak.
- ³⁰ Gücün ve ikbalin doğuş yerlerinden onun devletinin ışıkları parlamaya devam etsin ve onun mutluluğunun güneşleri, soyluluğın ve yüceliğın doğuş yerlerinden doğmaktan eksik olmasın.
- ³¹ Onun gücü sona ermekten uzak olmaya devam etsin ve yüceliğın ışıkları, olgunluğın doğuş yerlerinden doğmaya devam etsin.
- ³² Öyle bir saat ki mutluluk ondan yıldız almakta ve öyle bir talih ki dostluk onda doğrulanmaktadır.
- ³³ Bk. 12. dipnot.

³⁴ Koca Râğib Paşa'nın Mirza Zeki'ye gönderdiği cevâb-nâme ile ilgili makalemiz için bk. Gültekin, 2015.

Kaynakça

- ATEŞ, A. (2001). *Avşarlı Nâdir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
- AYDINER, M. (2007). Râğib paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.34, 403-06.
- BANARLI, N.S. (1971). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- DEMİRBAĞ, Ö. (1999). *Koca Râğib Paşa ve Divân-ı Râğib*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. 100.Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- DJAFAR-POUR, A. (1977). *Nâdir Şah Devri'nde Osmanlı-İran Münâsebetleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- GİBB, H. (1999). *Osmanlı şiiri tarihi*. çev: Ali Çavuşoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜLTEKİN, H. (2007). *Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihi Gelişim, Kuram, Sözlük ve Metin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- GÜLTEKİN, H. (2013). *Nâbî-Zeyl-i siyer-i nebevî*. İstanbul: Zepros Yayınları.
- GÜLTEKİN, H. (2015). Koca Râğib paşa'dan Nâdir şah'ın nedimi mirza Zeki'ye cevâb-nâme. *The Journal of Academic Social Science Studies*. Autumn II, 38: 61-70.
- İZGÖER, A.Z. (2003). *Tahkik ve tevfik Osmanlı-İran diplomatik münâsebetlerinde mezhep tartışmaları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KAFA, Ö. (2000). *Koca Râğib Paşa ve Azmi-zâde Hâleti'nin Münşeatları Üzerine Mukayeseli bir Sentaks İncelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- KARADENİZ, Y. (2015). Safevi tarikatının seyidliği ve Şiiliği meselesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 75: 15-28.
- KARAHAN, A. (1993). Vefatının yıl dönümünde şâir-sadrâzam Koca Râğib paşa. *Türkiye Gazetesi*. s.13, 28 Nisan.
- LAMARTİNE, A. (1992). *Sona doğru (Türkiye tarihi)*, Tercüman 1001 Temel Eser. çev: M. R. Uzmen. İstanbul: Kervan Kitap.
- ORHONLU, C. (1970). *Osmanlı tarihine âid belgeler-TELHİSLER (1597-1706)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÖZCAN, A. (2006). Nâdir şâh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32: 276-77.
- PAKALIN, M.Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- SAHİLLİOĞLU, H. (2004). *Koca Sinan paşa'nın telhisleri*. İstanbul: IRCICA.
- SOYSAL, F. (2006). *Koca Râğib Paşa'nın Farsça Manzumeleri (metin-çeviri-yorum)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 100. Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- UZUN, F.Ç. (2000). *Belgrad Hakkında Râğib Paşa'ya Ait Bir Risâle: Fethiyye-i Belgrad (1739)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

- ÜÇER, C. (2015). Aleviliğin yanlış algılanması: Muharrem uygulamaları örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 74: 45-76.
- YORULMAZ, H. (1989). *Koca Râgıb Paşa Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- YORULMAZ, H. (1990). Şâir ve devlet adamı Koca Râgıb paşa. *Tarih ve Toplum*. LXXIX: 39-46.